

Erős Ferenc, Székács-Weisz Judit

Adalékok Ferenczi Sándor életéhez*

Az alábbiakban három, Ferenczi Sándorról szóló visszaemlékezést adunk közre. Az első kettő a londoni Freud Múzeum Ferenczi gyűjteményéből származik,¹ a harmadik pedig a tübingeni Erich Fromm archívumból.

Az első dokumentum Ferenczi Zsófiának bátyjáról és családjáról szóló visszaemlékezése. Zsófia Sándor legfiatalabb húga volt, 1883. július 18-án született Miskolcon. 1903. december 17-én feleségül ment a budapesti Eibenschütz (Erdős) Aladárhoz, az Adria Biztosító Társulat későbbi ügyvezető igazgatójához, aki távoli rokonságban lehetett a Ferenczi-gyermekek édesanyjának, Eibenschütz Rózának a családjával.² A házaspárnak egyetlen gyermekéről, Erdős István ügyvédéről tudunk. Zsófia halálának időpontját egyelőre nem ismerjük, de 1957-ben még bizonyosan élt, mint ezt a tübingeni Fromm archívumban fennmaradt, Ferenczi Sándor életének utolsó szakaszáról és halálának körülményeiről szóló, 1957. november 25-én kelt angol nyelvű feljegyzéséből tudjuk. E feljegyzés magyar fordítását harmadikként ugyancsak közzétesszük. Zsófia, azaz Sophie Erdős, mint a feljegyzésből kiderül, ekkor az új-zélandi Wellingtonban élt (40 Cooper Street). Ekkor már ő volt az egyetlen, aki a Ferenczi-testvérek közül még életben volt.³ A Freud Múzeumban lévő visszaemlékezésen, amelynek eredeti

* A munka az OTKA 109148 sz. projektjének keretében készült (A pszi-tudások mint társadalmi diskurzusok – a humán tudományok a hatalmi viszonyok kontextusában).

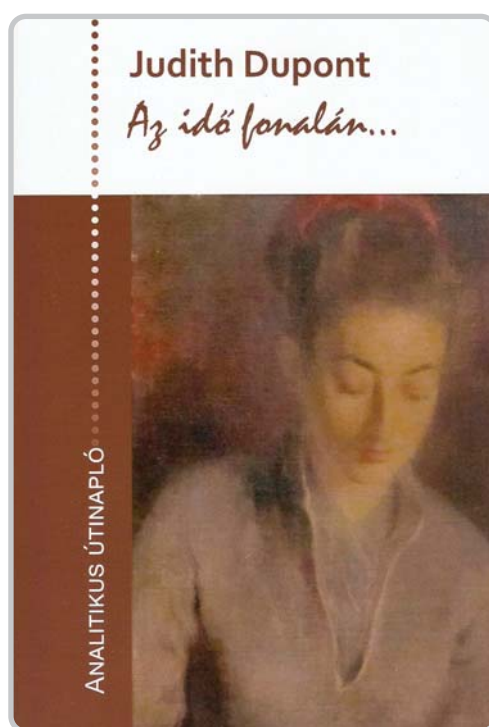
¹ A gyűjteményt Judith Dupont ajándékozta a múzeumnak 2013-ban.

² Lásd: Kapusi Krisztián: „Róza mama”. Ferenczi Sándor édesanyjáról. *Thalassa* (19) 2008, 3: 84-90.

³ A feljegyzést az ekkor New Yorkban élő Elma Laurvik küldte el Izette de Forestnak, Ferenczi egykori analízisjének a hozzá intézett, 1957. december 8-án kelt levele mellékleteként. De Forest mind Elma levelét, mind Sophie feljegyzését továbbküldte Erich Frommnak, aki ekkor Ernest Jones Ferenczi és Otto Rank elleni vádjának cáfolatával foglalkozott, és kiterjedt levelezést folytatott Ferenczi egykori pácienseivel és családtagjaival, valamint Bálint Mihállyal és Lévy Lajossal is kapcsolatban állt. Lásd: Erős Ferenc: A történelem sztálinista újraírása. *Thalassa* (2), 1991, 1:92-97.

magyar nyelvű gépirata Bálint Mihály számára készült, nincs dátum, de valószínűleg a '60-es évek végén készült.⁴ Ferenczi Zsófia feltehetően ekkor is Új-Zélandon élt.⁵ A nyolcoldalas, római számokkal jelölt irat első oldalán, a lap szélén a Ferenczi-testvérek felsorolásánál, kék tintával írt születési dátumok, valószínűleg Bálint Mihály kiegészítései.

A második dokumentum Ladislaus Vajda, azaz Vajda László Bálint Mihályhoz intézett, 1969. október 8-án Bécsben kelt levele. Az eredeti, magyar nyelvű dokumentum írógéppel íródott. A levél végén az aláírás kézzel írott. Ladislaus Vajda, Dr. Vajda Adolf miskolci ügyvédnek és Ferenczi Mária (sz. Fraenkel (Rebus) Mária, Miskolc, 1868. ápr. 24.), Ferenczi Sándor nővérének volt a fia. A levél szintén Bálint Mihály kérésére született, aki Ferenczi Sándor irodalmi hagyatékának gondozója volt, és gondosan gyűjtötte a Ferenczi életére és munkásságára vonatkozó adalékokat. (Lásd: Judith Dupont: *Az idő fonalán... Analitikus útinapló*. Budapest: Oriold és Társai, 2017, 199-214.) A hagyaték Bálint halála után (1970) került Judith Dupont-hoz, és tőle 2013-ban a londoni Freud Múzeumba.

⁴ Az 1960-as évek közepén/végén, amikor Bálint Mihály úgy gondolta, hogy ki fogja tudni adni egyszerre a Freud-Ferenczi levelezést és Ferenczi *Klinikai naplóját*, ehhez tervezett egy Ferenczi életrajzot írni, és ekkor vette fel a kapcsolatot a még élő családtagokkal. (Judith Dupont személyes közlése.) Az életrajz Bálint Mihály 1970. dec. 31-én bekövetkezett halála miatt nem született meg. (Lásd még J. Dupont: Egy kegyeletsértés története. *Thalassa* (8) 1997, 2-3: 59-68.)

⁵ Ferenczi Zsófia feltehetően 1945 után került Új-Zélandra. Férje, Erdős Aladár még szerepel az 1943-as budapesti telefonkönyvben.

Ferenczi Zsófia visszaemlékezése

Édesapám, Ferenczi Bernát 1830-ban Krakkóban, Lengyelországban született, fiatalkorában került Magyarországra és meghalt fiatalkorában – bélcsavarodásban – mikor én 5 éves voltam.

Édesanyám Ferenczi Bernátné szül. Eibenschütz Róza szintén lengyel származású volt. Krakkóban esküdtek meg, így kerültek Miskolcra.

Édesanyám 11 gyermekével korán özvegységre maradt. Gyermekai neveltetése, a könyvkereskedés a háztartás vezetése minden idejét igénybe vette. De ennek dacára legfontosabbnak tartotta gyermekei neveltetését. Francia, angol, német tanárok jártak a házhoz órákat adni. Anyám nem is tudott magyarul írni csak németül. De a társalgási nyelv otthon magyar volt.

Hét bátyám volt:

(?), (21), (22)⁶ Henrik a legidősebb, nőtlen, ügyvéd lapszerkesztő Miskolczon.

19.III.61⁷ Miksa, nyiregyházi könyvkereskedő, később bankigazg. nős.

17.III.62 Zsiga, vegyész mérnök, 40 évig a berlini Papierzeitung szaklap szerkesztője nős.

14.VII.69 Józsi, nőtlen, nyiregyházi könyvkereskedő.

7.VII.73 Sándor, bpesti psychoanalitikus, orvos, nős.

17.II.77 Károly, a miskolci családi könyvkereskedés vezetője, nős.

6.IX.79 Lajos, jogász, a bpesti Jelzálog - Hitelbank igazgatója, nős.

Nővéreim:

30.IX.65 Ilona, Zoltán Józsefné, kótaji (Szabolcs m.) gazdálkodó felesége.

24.IV.68 Mariska, Dr. Vajda Adolf miskolci ügyvéd felesége.

8.IV.72 Gizella, Fleiszner Frigyesné sátorlajaujhelyi vaskereskedő neje.

18.VII.83 Zsófia, Erdős Aladár a bpesti Adria Bizt. Társ. igazgatójának neje.

10.IV.78 Vilma⁸

Majdnem mindegyik bátyám legszívesebben a családi könyvkereskedésbe lépett volna be. Leckéjük elvégzése után órákat töltöttek az üzletben levő nagy kölcsönkönyvtárban és az olvasás volt mindegyikünk fő passziója.

⁶ Egymás alatt zárójelben áthúzott, kézzel írtott bejegyzések. Henrik 1860. március 27-én született (lásd: fentebb idézett Kapusi, 2008, 85). Az itt és a továbbiakban következő aláhúzások az eredetiben.

⁷ A kék színnel szedett *dőltbetűs* bejegyzések kézzel íródtak, az 1800-as évekbeli születési dátumokat jelzik (nap/hó/év). Valószínűleg Bálint Mihály kiegészítései (Judith Dupont személyes közlése.)

⁸ Fraenkel Vilma 1879-ben, csecsemő-korban meghalt, a Fraenkel Ferenczire történő név-magyarosítás (1879. XI.22.) előtt.

A könyvkereskedést Heilprin Mihály kiváló amerikai polgár alapította és amikor ő visszatért hazájába, édesapám vette át és maradt az egész országban ismert és elismert Ferenczi könyvkereskedés a család tulajdonában az általános államosításig az üzlet 135 évi fennállásáig.

Sándor és köztem pontosan 10 év korkülönbség volt, mindketten júliusban születünk, ő 1873. július 7-én született.

Mindegyik bátyám a miskolczi református gimnáziumba járt és mindegyik a matúra után jeles érett lett.

Sándornak gimnáziumi évei alatt csak egy jó barátja volt, Stern Laci, egy miskolczi orvos fia, aki mindennapos volt nálunk.

Később mikor Sándor az önkéntesi évét végezte a katonaságnál Miskolczon, akkor Stern Lacival egyszerre vonultak be és maradtak végig jó barátok

A háború alatt Sándor Pápán az Eszterházy-kastélyban felállított hadikórházban mint katonaoorvos működött.

Sándornak egész életén át legjobb barátja Zsiga bátyám volt, ővele minden téren tökéletesen megértették, szerették egymást. Elvászthatatlanok voltak. Mikor Sándor mint orvosnövendék Bécsbe került, akkor Zsiga, mint vegyészmérnök a Steier Bruck an der Mur melletti papírgyárban volt alkalmazva.

Együtt mászták meg a Bécs melletti, steier, osztrák, német hegycsúcsokat. Mindegyik bátyám passzionátus hegymászó volt.

Egész kislánykoromban visszaemlékszem, mikor Zsiga és Sándor nehéz szöges bakkancaikban hátizsákkal hátukon a Magastátrára indultak. Jellemzésül arra, mennyire szerettek hozzánk jönni a fiúk barátai, mily jól érezték magukat kedélyes otthonunkban – elmondok egy mulatságos esetet, ha nem is Sándorral kapcsolatban. Józsi bátyámnak öreg háziorvosunk Dr. Poppernek a fia volt kis gyermekora óta végig a legintimebb barátja. Minden szombat d.u. beállított hozzánk, ott maradt késő estig. Egy szombaton azt mondja Józsi „No ma egyszer én megyek el jó korán Zsigához” és ép mikor nyitja az ajtót, jön Zsiga. „Mars haza!” mondja neki Józsi „Ma egyszer én akarok hozzátok menni”. Nagyon szellemes, ötletes volt, jó mondásai közzájón forogtak. Persze mindezt én csak hallomásból tudom. A fiúk gyakran rendeztek színdarabokat barátaik otthonában. Nálunk ilyesmire nem volt elég hely. Otthonukat általában a kedélyesség jellemezte. Ebédnél a fiúk elmesélték iskolai élményeiket, utánozták viccesen tanárjaikat.

Pl: A német gimnáziumi tanár nem tudott jól magyarul és többek között ezt mondta: „A német nyelv számár, mert Hindernis das és Finsternis die”!⁹ Ilyen és hasonló mondásokon sokat mulattunk. Bátyáim mindegyikét nagyon érdekelte a napi politika, amit ebéd közben rendszeren megtárgyaltak.

⁹ *Hindernis* = akadály; *Finsternis* = sötétség

A Miskolcz szívében fekvő Avas hegy szőlőkkel volt beültetve. Nekünk is volt ott szőlőnk kis házzal, prэшázzal. Édesapám ültette be a szőlőt és boltzárás után naponta kijárt oda és vasárnaponként is. Rendesen 2-3 gyereket magával vitt. Úgy tudom, legidősebb nővérem Ilona és Sándor voltak kedvencei, legtöbbször velük sétált ki a szőlőbe.

Szüretkor sok vendég volt híva ki hozzánk és mindegyikünk barátja, barátnője. Nyitott tűz mellett volt lacipecsenye szalonna-sütés, este tűzijátékot rendezett Sándor, Károly, Lajos. Ilyenkor az összes üzleti alkalmazott is meg voltak híva. Cigány is jött estefelé, táncoltak a nagyok. Néha éjjél volt mikor hazaértünk.

Mikor felnőttem, Sándor elvitt a Tátrába és naponta kirándult velem, mindég nagyobb és nagyobb túrákra vitt. A végén egyheti gyalogúra indultunk el. A Lengyelnyereg hajnali megmászása után – (ezt vezetővel tettük miattam) a Halastó, a Kopa szoroson keresztül Zakopane, Zöld tó után vissza a Tátrára! Felejthetetlen élmény maradt ez számomra! Sándor kérésére ezt a kirándulást, összes kedves mulatságos epizódjaival le kellett írnom részletesen, hogy maradjon meg mindegyikünknek emlékül.

Bécsben Sándor édesapám fivérénel, Fraenkel Sigmund családjánál lakott, náluk töltötte medikus éveit, kik nagyon szerény viszonyok között éltek, neki is nagyon kellett spórolnia.

10 éves lehettem, mikor fülbajom miatt Bécsbe vittek egy kiváló – Politzer – specialista tanárhoz kezelés végett. Anyám egyik fivérénel laktam és Sándor minden másnap eljött értem és elvitt a tanárhoz. Két hét után hazamentünk. Hajón Pestig, mert az volt a legolcsóbb utazási lehetőség. Emlékszem, kora reggel indultunk és az egész úton a hajón kenyéren kívül mindegyikünk csak egy pár virslit evett, Pestről Miskolczig III. osztályos vonaton mentünk, éjjélkor értünk Miskolczra és az állomástól hazáig lovasomnibuszon mentünk, személyenként 4 krajcár volt a viteldj. – A Fő-utca 73 alatt volt a saját házunk, lent a könyvkereskedés, s felette lévő emeleti lakásban laktunk mi.

Fivéremeim közül csak Sándor törődött velem, ki 5 éves koromtól apa nélkül nőttem fel. Leszoktatott különböző rossz szokásaimról, ha vakációra haza jött. Később mikor felnőttem, állandóan leveleztünk, megírta, miket olvassak és gyakorolta velem a számtant, mert az volt az Achilles sarkam. Azt írta Sándor 12 éves koromban a karácsonyra kapott emlékkönyvembe, melybe mindegyik bátyám beleírt, „Nehéz a matematika, így sopánkodik Zsófi. Pedig gazdasszonynak elég tudni, hogy kétszer kettő az négy.”

Egyszer nagy ijedségünk volt Sándor miatt. Ez az első háború alatt volt. Vért köpött és ezért a Semmeringi Kurhausba küldték a pesti orvosok, hogy ott vizsgálják meg alaposan. Nem szabad volt beszélnie és egy tábla volt nyakába kötve, melyre írva volt, hogy ne beszéljenek hozzá, ha kiment sétálni a jó levegőre. Szerencsére aztán bebizonyosodott, hogy valamivel megsértette a torkát, ez okozta a vérzést.

Az állatokat, madarakat rendkívül szerette. Később a naphegyi villájukban madáretetők voltak a kertben felállítva. Szeretett korán kelni a fekete rigók és más

madarak énekét hallgatni. Egész nap úgyis a betegek foglalták le, de minden óra után még mikor a Nagydiófa utcában is laktak a folyosón sétált fel és alá, a zöld lóden kabátjában kis friss levegőt szívni. A cicákat különösen kedvelte.

Egész kis gyermekkoromtól fogva visszaemlékszem, hogy az úgynevezett vizitszobánkban folyton zongoráztak. Legidősebb bátyám Henrik elsőrangú zongorista volt és Józsi bátyám mondhatni zseniális volt, hallása bámulatos, ha operába ment mikor Pesten élt, szobájában volt mindig zongora és ha egy új operát hallott, haza ment és képes volt hallás után az egész opera zenéjét eljátszani. Neki zenei pályára kellett volna mennie.

Gyerekkoromban a mellettem levő vizitszobából állandóan behallatszott a zene, mert esténként triókat, kvartetteket játszottak. Sándor is, mint mindegyik bátyám rendkívül szerette a zenét, főleg a klasszikust és a kamarazenét, sokat járt operába, főleg Wagner operákba. Főleg a kamarazenét kedvelte és azért sűrűn eljárt az Adler családdhoz, amelynek minden tagja zenész volt. Ott kamarazenét hallgatott. Adlerné a zongoraművésznő cseh-vonósnegyessel többször játszott Budapesten. Sándor maga sose tanult, de nagyon tudta élvezni a zenét. De azért szívesen elment tabáni kiskocsmákba esténként vacsora mellett cigányzenét hallgatni, ami vidéki hangulatot teremtett és Miskolcra emlékeztette.

Miskolcz utolsó percéig érdekelte. Ha Károly bátyámékat meglátogatni Miskolcra utaztam, vissza érkezve azonnal Sándorékhoz mentem, el kellett mondanom töviről-hegyire, kiket láttam a régiek közül, akik még ott élnek, és ha egy rég nem hallott miskolczi kifejezést használtam, hangosan kacagott. – Sándor abszolúte nem volt hiú külsejére, csak annyit törődött öltözködésével, amennyit feltétlen muszáj volt. Még a nyakkendőjét is tükör előtt kötötte meg. Kezdő orvosnövendék korában nagyon érdekelte a hipnózis. Többször rendezett szeánstot otthon, engem is próbált elaltatni, én nem voltam jó médium. Emlékszem egy mulatságos esetre. Volt a könyvkereskedésünkben egy kb. 17 éves tanuló, Samunak hívták, sovány sápadt vereshajú szeplős, szégyenlős természetű tanuló – főleg a könyveket bújta. Őt választotta ki Sándor médiumnak és egy nap azt mondta neki, este vacsora után jöjjön fel a lakásunkra, az volt a szándéka, hogy hipnotizálni fogja. Szegény szerencsétlen fiú nem mert nemet mondani – mint szeretne volna és eljött. Kitűnő médiumnak bizonyult. Pár perc múlva mélyen aludt. Sándor ráparancsolt, hogy másnap különböző személyeket az üzleti alkalmazottak közül szólítson meg és energikusan utasítsa őket egyes dolgok elintézésére. Bámulatos volt az este, mintha kicserélték volna, valósággal kiegyenesedett, energikus lett a különben oly rendkívül szerény modorú fiú és Sándor minden akaratának eleget tett. Ezen az eseten sokáig szórakoztunk.

Mikor 24 éves lett, következő verset írta édesanyámhoz Sándor:

"An der Schwelle neues Lebens
grüsse ich dich, Mutter meine.
Niemand andere, Du alleine,
Du verstehst mich, wenn ich weine.

Und ich weine heute innig
Heisse Thränen, heisse Wahre
hingestreckt sind in der Bahre
Vierundzwanzig meiner Jahre!"¹⁰

Továbbira nem emlékszem. De sokszor küldött be édesanyámnak szép, Heinére emlékeztető verseket Bécsből.

Kezdő orvoskorában gyakran lejött weekendre Budapestről Miskolcra, emlékszem egyszer mikor reggel megérkezett, körülültük, kérdezősködtünk, hogy megy a praxis stb. Pár óra múlva azt mondja Sándor, fáj a gyomra, hozzak egy meleg fedőt, az jól tette. Akkor még nem ismerték az Electric cushion-t, hot water bottlet. Kimentem a konyhába, megmelegítettem egy fedőt a sparherdon és törlóruhába becsavarva – mint szokták – bevitettem neki. Félóra múlva megszűntek fájdalmai és azt mondta „Látjátok ez jól esett már sokkal jobban érzem magam!” – Azt hiszem főleg azért esett ez jól neki, mert körülvettük őt szeretettel. Visszaemlékezett gyermekkorára, mikor hasonló rosszulétekor kényeztették.

Mert a szeretet az, ami az életnek értelmet ad, és amit ő adott a betegeknek ezt tudva.

Nagyon szerette a jó kávé és nálunk otthon csak oly régi módián készült, pótkávé hozzáadásával. Mikor egyszer még Bécsből jött haza, kiment a konyhába a szakácsnékhöz, ki 25 évig szolgált nálunk, felvidéki volt. Azt mondja neki Sándor „Szakácsnéni, van Frank kávéjuk?” – akkor úgy hívták a pótkávé – „Hogyne fiatal úr” felelte és átadta neki a doboz Frank-kávé – „No és most főzön nekünk egy jó kávé.” mondta neki Sándor.

Mikor elvégezte a bécsi egyetemet, Pesten telepedett le. A Rókus kórház elmeosztályán kezdte meg orvosi pályafutását. Később megnyitotta orvosi rendelőjét az Erzsébet körúton, a Royal szállodával szemben. Estéit rendszeren a Royal kávéházban töltötte, ami az írók és művészek találkozóhelye volt, ahol a bohém Bródy Sándor bá' és kortársai között jól érezte magát. – Általában szerette az írók, festők, művészek társaságát.

Kosztolányi, Máraival, Tihanyival a siketnéma festővel, ki később Párizsba került és különösen Berény Róbertekkel – kit egyik legokosabb, legzseniálisabb embernek tartott, szoros barátságban maradt végig.

Mint fiatal kezdő orvos intim viszonyba került a kiváló sebészprofesszorral, a nagy tudású Dr. Schächter Miksával és annak sok gyermekes családjával. Együtt szerkesztették a „Gyógyászat” című orvosi szaklapot. Minden péntek este oda volt híva vacsorára, a Schächter gyerekek nagy öröme, kik rajongtak a gyermeklelket oly jól megértő, vicces Ferenczi bácsiért.

¹⁰ Nyersfordítás: „Új életem küszöbén / Csókollak téged, édesanyám. / Senki más, csak te értesz meg, / amikor sírok. // És ma szívemből sírok / Forró könnyekkel, és a forró igazságok / Ki vannak terítve / Huszonnégy évem ravatalán.”

Sándor rendkívül szórakozott volt, mint a tudósok általában. Főleg az esernyőkkel volt baja. Fiatal orvos korában, mikor még eljárt pacienseihez, rendszeren valamelyiknél ott felejtette esernyőjét, és ha esett, más paciens kölcsönzött neki esernyőt. Így folyton másoknak kellett vásárolnia esernyőt. – Különben is sok bajt okozott neki szórakozottsága. Kabátját soha nem gombolta be, gondtalanul járt. – Egyszer mikor Velencébe megérkezett, a hotelből egyenesen a bankba ment pénzét elhelyezni, a Danieliben laktak feleségével, Gizellával. Persze az olaszok figyelik, már t.i. a zsebmetszők, aki ily elegáns helyen laknak. Szóval, mikor a bankba érnek már híre sincs a tömött pénztárcának útközben kilopták és egy fillér nélkül maradtak, sürgönyileg kellett Pestről pénzt hozatnia. Egyszer mikor hazajött, elmentünk a miskolczi Népkertbe sétálni ketten. Azzal szemben volt a „Szegények háza”. Előtte ültek öreg asszonyok, emberek, sütkéreztek a napon. Azt mondja Sándor „Látod ezeket az embereket irigylem, megvan a legszükségesebbjük, ami az élethez okvetlenül kell, nincsenek gondjaik, problémáik, mint magamfajtának.” –

A Horthy éra alatt nem volt a pszichoanalízisnek tanszéke a pesti egyetemen. Ha jól emlékszem 1919-ben végre tanár lett és előadott az egyetemen. Remek előadásokat tartott nagy hallgatóság előtt – sokan vidékről is feljöttek őt meghallgatni és élvezettel figyelték előadásait. – Mikor kezdett érdeklődni a pszichoanalízis iránt, sokat együtt volt jó barátjával Ignotusszal, kivel megbeszélték, megtárgyalták a gondolatátvitelt és hasonló teóriákat. – Később, mikor megismerkedett Freud professzorral, ki rögtön, mikor megismerte Sándort, megszerette és kedvenc tanítványa lett. Nyári szabadságukat együtt töltötték a szép Berchtesgadenben a Königsee mellett. Később a Tátrában, Lomnicon nyaraltak együtt, hol az erdőkben sétálva a gombaszedés volt fő közös passziójuk, miközben eszméiket kicserélték. –

Ferud professzor egyszer eljött Pestre családjával Sándorékat meglátogatni. Akkor abba a szerencsében részesültem, hogy én is megismerkedhettem Sándoréknál a professzorral, feleségével és Annerl-el. – Nagyon jó barátságba került a baden-badeni psycho-anastával¹¹ és feleségével, – Dr. Grodeckkel. Sándor meg is hívta őt Pestre egy előadást tartani – feleségével együtt jött el – ki Gizellának jó barátnője volt, állandóan leveleztek is. Sajnos a férfi korán meghalt. Fiam egyszer meg is látogatta őket Baden-Badenben. Fiamat Erdős Pistát egész kis gyermekora óta nagyon szerette, sokat foglalkozott vele, szórakozott jó mondásain. 5 éves korától kezdve vasárnaponként Sándor eljött érte Rózsa-utcai lakásunkra és elvitte Pistát a Városligetbe és órákig sétált vele, el lehet képzelni mennyire imádta Sándor bácsiját. Ilyenkor rendszeren hozzánk jött ebédelni, olyankor mindég miskolczi specialitásokat főztem pl. juhhúsos kását, szüreti étel, rendszeren azt mondta „de olyan íze legyen, mint otthon volt édesmamánál.”

Később, mikor fiam elvégezte a jogot, ügyvédje, bizalmasa maradt végig.

* * *

¹¹ Bizonytalan olvasat.

Sophie Erdős [Ferenczi Zsófia] feljegyzése*

1957. november 25.
40 Cooper St.
Wellington New Zealand

Nagyon jól emlékszem arra az estére, amikor ELŐSZÖR észrevettem a változást a bátyámon, és rájöttem, hogy valami baj van vele. 1933. március 18-án (2 hónappal halála előtt), a névnapját ünnepeltük, néhány barátal és családtaggal együtt vacsoráztunk egy étteremben.

A cigányzene és a körülöttünk lévő hangos csevegés ellenére a bátyám, Sándor elaludt! Azonnal félbeszakítottuk az ünneplést, majd Sándort és a sógornőmet, Gizellát egy taxiállomáshoz kísértük. Ezen a rövid úton Sándor kétszer is összecusklott, a térdai nagyon gyengék voltak. Másnap Dr. Lévy Lajos megvizsgálta Sándort, és kórházba küldte általános kivizsgálásra. Sajnos a vizsgálat kimutatta, hogy a vészes vérszegénység oly mértékben megtámadta egész szervezetét, hogy sem a májinjekció, sem más injekciók nem tudtak többé segíteni.

Ettől kezdve főleg karosszékben üldögélt, térdére meleg takarót borítva, és vagy jegyzeteket készített, vagy úgy látszott, hogy el van merülve gondolataiban. Keveset beszélt, de amikor a barátai vagy páciensei felhívták, szívesen beszélgetett velük.

Amikor hozzájuk mentem, és nem akartam zavarni őt, csak intettem neki, amikor elhaladtam szobája nyitott ajtaja előtt. Amikor engem akart látni, üzent értem. Családi dolgokról szeretett velem beszélgetni, miskolci otthonunkról és anyánkról.

Egyik hétvégén Miskolcra kellett mennem, és Sándor türelmetlenül várta visszatértemet. Akarta tudni kikkel találkoztam régi barátaink közül. El kellett mesélnem neki a szülővárosunkban töltött hétvége minden részletét, amit ő mohó érdeklődéssel hallgatott.

Emlékszem, hogy még küldött egy köszöntő levelet Freud professzornak a születésnapja alkalmából, habár az írás fizikai nehézséget okozott neki.

A vége felé már nem tudott felülni, ágyban maradt.

Délutánjaimat többnyire Sándoréknál töltöttem. Egyik délután a szokásosnál később érkeztem, mert – ahogyan oly gyakran életemben – a kulcsaimat kellett keresnem. Másnap reggel sógornőm telefonált, hogy aznap biztosan korán jöjsek. „Remélem, nem kell megint a kulcsaidat keresgélned” – mondta. Olyan korán érkeztem, ahogyan csak tudtam, de mire odaértem, a bátyám már halott volt.

Fel vagyok háborodva Jones állításai miatt. Egészen biztos, hogy Sándor egész végig elméleti képességeinek birtokában volt, csak testileg volt gyenge. Mi, akik oly gyakran láttuk, ugyanúgy észrevettük volna az elméleti változásokat, mint ahogy észrevettük, hogy elaludt az ünnepi vacsorán.

Remélem, hogy Dr. Lévy Lajos nyilvánosan rehabilitálni fogja őt.

Mrs. Sophie Erdős

* Az eredeti angol nyelvű géppel írt dokumentumot a tübingeni Erich Fromm Archívum őrzi. Rainer Funknak, az Archívum vezetőjének és Fromm irodalmi hagyatéka gondozójának tartozunk köszönettel.

Ladislaus Vajda levele Bálint Mihályhoz

Ladislaus Vajda

Wien, 1969, október 8.

Kedves Mr. Balint! Bécsben összetalálkoztam Ferenczi Bélával¹² és átbeszélgettük, mit tudunk még Sándor életéből, ami Önt talán érdekelné. Ezek ugyan már csak jelentéktelen események, mégis úgy gondolom, hogy közlöm Önnel.

Sándort, miután medikus korában, mint önkéntes szolgált, az első világháború kitörésekor behívták katonának és a Pápai huszárezredhez osztották be. Innen később áthelyezték Budapestre. Emlékszem egy ízben együtt sétáltunk a körúton, ő ezredorvosi distinctiot kapott, de meglehetősen rövidlátó volt és nemigen ismerte ki magát a katonai distinctiókban. Panaszkodott, hogy sohasem tudja, hogy a szembejövő katonának ő kell, hogy szalutáljon, vagy a szembejövőnek, ezért inkább ő szalutált, nehogy valami kellemetlensége álljon elő. Később, pontosan nem tudom mikor, fel lett mentve, Ferenczi Béla azt állítja, hogy beszélt valakivalaki (sic!) állítólag ismerte katonakórházi tevékenységét, és, hogy igen szigorú volt a betegekkel szemben.

Nekem is eszembejutott egy igen régi esemény. Édesanyámat Sándor nagyon szerette és amikor anyám egy ízben Pesten volt, /mi Miskolcon éltünk/ elvitte a Nagy Endre¹³ kabaréba. Egy páholyban ültek és amikor Medgyasszai Vilma¹⁴ lépett a színpadra, kezében volt egy virágcsokor és bedobta a Sándor páholyába. Valószínűleg páciense volt, de talán több is.

Szívélyes üdvözlettel.

Ladislaus Vajda

¹² Ferenczi Béla Ferenczi (Fraenkel) Miksa (Max) gyermeke.

¹³ Nagy Endre (Nagyszőlős, 1877. február 5. – Budapest, 1938. május 5.) újságíró, író, konferanszié, kabaréigazgató. 1908-ban Faludi Sándortól átvette a *Modern Színpad* vezetését és a saját neve alatt, mint *Nagy Endre Kabaréját* nyitotta meg. Kabaréja egyfelvonásosok és szonok színháza volt. Ő fedezte fel Medgyaszay Vilmát, aki a szonóéneklés jellegzetes új stílusát teremtette meg. 1913-ban neki adta át kabaréját. (Forrás: *Magyar Színházművészeti Lexikon*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994; <http://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz16/39.html>)

¹⁴ Medgyaszay Vilma (Arad, 1885. május 3. – Budapest, 1972. április 5.) színésznő. Játszott a Magyar Színházban, a Fővárosi Operettszínházban, a Nemzeti Színházban is, de igazi műfaja a szonon volt. 1907-ben szerződtette Nagy Endre a *Modern Színpad* Cabarethoz. Legtöbbször Szép Ernő, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Emőd Tamás, sőt Ady Endre megzenésített verseit énekelte. 1913-ban átvette a *Modern Színpad* igazgatását, s *Medgyaszay Kabaré* néven két évadon át vezette. (Forrás: <http://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz15/259.html>)